

KONFLIKTAI DĖL KALBOS VARTOJIMO PRIDĖTINĖSE PAMALDOSE: LIETUVIŠKOS SPAUDOS REFLEKSIJA

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vienas Katalikų Bažnyčios Lietuvoje skiriamųjų bruožų buvo konfliktai dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose. Kaip žinoma, Katalikų Bažnyčios XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje liturgijos kalba buvo lotynų kalba. Tautinės kalbos buvo vartojamos vadinamosiose pridėtinėse pamaldose. Pridėtinės pamaldos apėmė evangelijos skaitymus, pamokslus, suplikacijas, rožinį, Graudžius verksmus, procesijų giedojimus, gegužines, birželio ir spalio mėnesių pamaldas. Lietuvoje pridėtinėse pamaldose konkuravo lietuvių ir lenkų kalbos. Susidūrimai dėl kalbos vyko visose trijose Lietuvos vyskupijose – Vilniaus, Žemaičių (Telšių) ir Seinų (Augustavo). Šiuos susidūrimus dėl kalbų vartojimo galima įvardyti „konfliktų“ terminu. Šį terminą vartojame platesne prasme, t. y. ne konkrečioms konfliktinėms situacijoms atskirose bažnyčiose apibūdinti, o kaip tos situacijos buvo atsispindėtos lietuviškoje spaudoje: kokius klausimus kėlė straipsnių ir korespondencijų autoriai, kokias išvadas priedavo. Konfliktų dėl kalbos pridėtinėse pamaldose nušvietimą galima suprasti kaip skatinimą, kad Bažnyčios hierarchai atsižvelgtų į lietuvių kalbos padėtį bažnyčiose. Žinoma, konfliktai bažnyčiose atskirose vyskupijose buvo ne vienodo intensyvumo. Labiausiai šiuo atžvilgiu pasižymėjo Vilniaus vyskupija. Įvykiai bažnyčiose atsispindėjo to meto periodinėje spaudoje. Terminą „konfliktai“ reikia suprasti kaip įtampą dėl pridėtinių pamaldų kalbos vartojimo bažnyčiose ir įtampų fiksavimą spaudoje. Konfliktai bažnyčiose dėl pridėtinių pamaldų kalbos vartojimo vyko įvairiomis formomis – nuo prašymų rašymo vyskupijų vyresnybei ir civilinės valdžios institucijoms iki pasistumdymų bažnyčiose ir netgi kruvinų atvejų. Visa tai atsispindėjo ir periodinėje spaudoje. Mūsų atveju lietuviška spauda stengėsi įvardyti lenkiškos tapatybės asmenų daromus trukdymus vartoti lietuvių kalbą pridėtinėse pamaldose. Taip pat čia atsispindi ir lietuvišką tapatybę turinčių asmenų pastangos apginti lietuvių kalbos lygiateisiškumą

bažnyčiose. Todėl konfliktus bažnyčiose galima įvardyti kaip lietuvių ir lenkų nacionalizmą apraiškas Katalikų Bažnyčioje.

Tyrimo objektu pasirinkta tiek spauda iki spaudos lotyniškėmis raidėmis panaikinimo, tiek po spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis panaikinimo. Straipsnyje neaptariami Jungtinėse Amerikos Valstijose spausdinti lietuviški laikraščiai. Dėmesio susilaukė ne visi laikraščiai, o svarbiausi to meto periodiniai leidiniai. Straipsnyje bus apžvelgti įvairioms ideologinėms grupėms priklausę laikraščiai. Tai leis susidaryti pilnesnį vaizdą apie vykusias kovas dėl kalbų vartojimo pridėtinėse pamaldose Lietuvos bažnyčiose.

Istoriografijoje apie lietuviškos spaudos indėlį, tyrinėjant kalbinius santykius Lietuvos bažnyčiose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, yra nedaug rašyta. Kaip pavyzdžius galima pateikti Vytauto Merkio monografiją apie Vilniaus vyskupiją¹ ir Vytauto Jogėlos pateiktus duomenis apie lietuviškų pamaldų įvedimą Vilniaus Šv. Jokūbo parapijoje 1915 m.² XX a. pradžios spaudos istorijai yra skirta Leono Gudaičio monografija *Platėjantys akiračiai*³; čia yra platus skyrius apie Kaune leistą katalikišką žurnalą *Draugija*. Šiame žurnale buvo nagrinėjami literatūros, mokslo, politikos reikalai, Bažnyčios ir teologijos dalykai, gvildinti kritikos, visuomeninio gyvenimo ir administraciniai klausimai⁴. Čia taip pat paliesta pridėtinių pamaldų kalbos problema Lietuvos bažnyčiose ir apskritai lietuvių ir lenkų santykiai.

Straipsnyje bandysime atsakyti į keturis klausimus: 1) Kaip konfliktai reiškesi atskirose vyskupijose ir kas lėmė konfliktų bažnyčiose intensyvumą? 2) Kokie buvo parapijiečių lenkų ir lietuvių siekiai? Kokios priežastys lėmė lietuvių kalbos neavartojimą pridėtinėse pamaldose? 3) Kokią taktiką lenkai naudojo, kad sutrukdytų lietuviškus pamokslus ir giedojimus? 4) Ar iš straipsnių periodinėje spaudoje atsiskleidžia nesutarimų bažnyčiose geografija? Daugiausia dėmesio bus skirta platesnio pobūdžio (analitiniams) straipsniams, bet neapsieita ir be korespondencijų iš atskirų vietų.

¹ Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 479 p.

² Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus, Virgilijus Pugačiauskas, *Lukiškės: Nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2008, p. 158.

³ Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1907 metais*, Vilnius: Vaga, 1977, 441 p.

⁴ *Ibid.*, p. 103.

Spauda iki spaudos lotyniškomis raidėmis draudimo panaikinimo.

Šią spaudą sąlygiškai galima suskirstyti į dvi grupes: katalikiškos ir pasaulietinės (liberaliosios) krypties. Prie katalikiškos spaudos reikia priskirti *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą* (1890–1896), *Tėvynės sargą* (1896–1904), *Žinycią* (1900–1902), prie pasaulietinių (liberalinių) laikraščių priskirtini *Varpas* (1889–1905), *Ūkininkas* (1890–1905).

Aptarimą pradėsime nuo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*. 1894 m. liepos 15 d. korespondencijoje iš Žaslių nurodoma, kad prieš vienuolika metų lietuviškoje Žaslių parapijoje buvo pradėti sakyti lietuviški pamokslai, bet klebonu paskyrus kun. Andriejų Daugį, dešimt metų lietuviški pamokslai nebuvo sakomi. 1894 m. pasiskundus Vilniaus vyskupui dėl lietuviškų pamokslų, buvo pakeistas klebonas ir pradėti sakyti lietuviški pamokslai. Parapijoje buvo šiek tiek lenkų ir jiems šventadieniais buvo sakomi lenkiški pamokslai. Parapijietis lenkai pradėjo prieštarauti lietuviškiems pamokslams, bet klebonas pasiūlė išmintingai ir lietuviškus pamokslus paliko⁵. Daugiau korespondencijų apie kalbų vartojimą pridėtinesse pamaldose laikraštyje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* nepavyko rasti.

Daugiau apie konfliktus bažnyčiose dėl kalbų vartojimo pridėtinesse pamaldose rašyta žurnale *Tėvynės sargas*. 1898 m. Nr. 9 buvo išspausdintas straipsnis „Tikras Bažnyčios mokslas apie tautystę“. Straipsnis pradėtas teiginiu, kad kiekvienas žmogus myli savo tėvynę, kalbą, tautą. Lietuviai jau supranta esą ne kokie maskoliai ar lenkai, o lietuviai, ir kad tik tamsuoliai gali gėdytis lietuvių vardo. Toliau straipsnio autorius klausia, ar Lietuvos mylėtojas gali būti geras katalikas ir ar tikras katalikas, ypač kunigas, gali išpažinti lietuviybę? Šiaip toks klausimas galėtų pasirodyti juokingas, nes

karszczai mokėjusių mylėti „Dievą ir Tėvynę“; vienok daug randas tokių, kurie par didelį religizšką uolumą, norėtų padaryti visus **tiktai** dangaus tėvynainiais, o ne kokios Lietuvos, ar Lenkijos; kunigams-gi, pasiūstiem be paliaubos minavoti žmonėms apie virszžemiszką anų paskyrimą, neleidžia nė iszsižioti apie tautiszkus rupesnius, apie tautos kaľbą, neturiczius neva nėjokio (?) sąryszio su dangiszkais.⁶

Remiantis Šv. Raštu, straipsnyje stengtasi pavaizduoti, kad krikščionybė (katalikybė) neprieštarauja tautybei ir kad Bažnyčios mokymas ne tik ne-

⁵ Burba, „Žaslei“, in: *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, Tilžė, 1894, Nr. 14, p. 111.

⁶ [Juozas Stakauskas] Juosta, „Tikras Bažnyčios mokslas apie tautystę“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1898, Nr. 9, p. 1–8.

draudžia mylėti tautos, bet dar ir skatina tai daryti. Remdamasis įvairiais Šv. Rašto pavyzdžiais straipsnio autorius rašo:

Todėl-gi tikra s. Bažnyčia visada kalbina žmones jų prigimtoje kałboje, visur, kur tikt galėma, ganytojus jiems paskiria, isz jų paczių burio, visur skelbdama vieną ir tą patį mokslą gauna įvairią pavirszutinę iszvaizdą pagal tautos dvasią. Bažnyčia nenaikina tautystės, ale ją apgina nuo neteisingųjų užpudinėjimų, užlaiko tautos padavimus, auklėja jos raszliavą. Nuo vieszpataujanczių galiunų, Bažnyčia visųpirmu reikalauja, kad jie tiesą apgintu o nusidėjimus draustu, nės isz savo vieszpataavimo turės iszduoti skaitlių priesz karalių Karalių, visiems gi žmonėms duoda pažinti tikrą jų liuosybę ir vertybę.⁷

Straipsnyje „Isz Vilniaus vyskupystės“⁸ rašyta, kad lietuvių susipratimas Kauno gubernijoje bėdų nekelia. Kitas reikalas Vilniaus gubernija, kur lietuvių nepripažįsta rusai valdininkai, sulenkėję dvarininkai ir sulenkėjusi senesnioji dvasininkija. Straipsnyje kalbėta apie Trakų dekanato Kalvių parapiją. Kalvių parapijos tikintieji buvo grynai lietuviai, bet neturėjo lietuviškai mokančių kunigų. Dėl to negalėjo nei suprasti pamokslų, nei tinkamai priėti išpažinties. Kalvių parapijiečiai stengėsi gauti lietuviškai mokantį kunigą. Galų gale gavo tikrą lietuvi kun. Ignotą Šoparą. Šis kunigas ėmė sakyti po du pamokslus – lietuviškai ir lenkiškai, bet patyręs, kad lenkiško klauso tik keli asmenys, ėmė sakyti tik vieną pamokslą. Pridėtines pamaldas ėmė laikyti lietuvių ir lenkų kalba. Tačiau tai nepatiko keliems bajorams lenkams. Jie ėmė skųsti kleboną valdžiai, kad klebonas be policijos žinios įvedė gegužines pamaldas, platino uždraustas knygas, nesimeldė už carą. Tačiau tokie skundai nedavė vaisių. Tada tikintieji lenkai kreipėsi į Trakų dekaną, buvusį prolenkiškų pažiūrų. Visas reikalas pasiekė Vilniaus vyskupą ir vysk. Stefaną Zwierowiczius davė raštišką nurodymą, kad Kalvių bažnyčioje viskas būtų atliekama lenkiškai. Apie tai, atvykęs į Kalvius, pranešė Trakų dekanas. Žmonės su tuo nenorėjo sutikti ir pagrasino siųsiantys prašymus generalgubernatoriui ir vyskupui. Klebonas Šopara buvo iškeltas iš Kalvių ir paskirtas vikaru į lenkišką parapiją. Kalvių parapijiečiai kreipėsi į vyskupą, kad klebono neiškeltų motyvuodami tuo, kad negali klausyti pamokslų ir priėti išpažinties. Į tai vyskupas atsakė, kad „[j]ei nemokate lenkiskai, tai neikite ir spaviednės, nei į bažnyčią, tai prijungsiu jus prie sąsiedijos parapijos ir po visam!“⁹

⁷ *Ibid.*, p. 8.

⁸ Tavo Laszas, „Isz Vilniaus vyskupystės“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1899, Nr. 1, p. 26–34.

⁹ *Ibid.*, p. 32.

Po metų paskelbtame panašaus pavadinimo straipsnyje¹⁰ pirmiausia nurodyta, kad daugelyje Vilniaus vyskupijos bažnyčių nėra lietuviškų giedojimų, pamokslų, lietuvių kunigų. Tačiau netiesa, kad vysk. Zwierowiczius nekenčia lietuvių, kad norintis juos sulenkinti, o netgi į lietuviškas parapijas skiria lietuvius kunigus. Vyskupui gerai nepažįstant vyskupijos, lenkomanai dekanai jam daugiausia pateikia neteisingas žinias, kad dekanatuose visi supranta lenkiškai, lyg lietuvių visai nebūtų likę, ir kai kurių kunigų įvesti lietuviški giedojimai ir pamokslai niekam nereikalingi, netgi pavojingi, nes gali sukelti neramumus bažnyčiose. Todėl nieko stebėtino, kad lietuviškai nemokantys kunigai skiriami į lietuvių gyvenamas parapijas. Toliau straipsnio autorius aptarė kelias lietuviškas parapijas: Gelvonų (Giedraičių dekanatas), Onušio (Merkinės dekanatas), Gegužinės (Trakų dekanatas) ir Širvintų (Giedraičių dekanatas). Į šias parapijas atėję lietuviškai nemokantys kunigai panaikino lietuviškus pamokslus, giedojimus, nors Gegužinės klebonas ir buvo žemaitis, bet norėdamas pasirodyti ne „litvomanu“, visa kas lietuviška panaikino, net vaikų katekizaciją. Kernavės klebonas buvo įvedęs lietuviškus pamokslus ir giedojimus, bet lenkams pasiskundus, vyskupo nurodymu viskas liko lenkiškai. Tiek apie konfliktus bažnyčiose minėjo *Tėvynės sargas*.

Katalikiškame žurnale *Žinyčia* 1900 m. balandžio 8 d. Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupo pareigas einančio sufragano Gasparo Cirtauto nurodyme dėl kalbos sakyta:

Šiuose paskutiniuose laikuose kurie-ne-kurie neišmintingi (imprudentes) mūsų vyskupijos kunigai, ypač – jaunesniejie, savo valia drįso kalbą keisti tuose dalykuose, kuriuos vierniejie žmonės bažnyčiose nedėl[dieniais] ir šventadieniais geba giedoti, kaip antai rožančių, suplikacijas ir tt. Dėl tų priežasčių kuriose ne kuriose parapijose kilo apverktini nesutikimai, gimė neprieteliški pasielgimai; pagaliaus pačiose bažnyčiose šę-tę atsitiko didžiai papiktinantys maišatys (perturbationes).¹¹

Todėl įsakyta be vyskupo pritarimo nieko nekeisti. Prie nurodymo yra redakcijos paaiškinimas. Šiame paaiškinyje, be kita ko, pasakyta, kad parapijose, kur nuo seno viskas buvo lietuviškai ar žemaitiškai, vienam ar keliems bajorams paprašius, buvo „įvesti giedojimai ant procesijų, trumpos intonacijos prieš Švenčiausį Sakramentą, adynos ir tt., idant katalikų

¹⁰ [Juozas Rupšys?] Keleivis, „Isz Vilniaus vyskupijos“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1900, Nr. 1, p. 20–23.

¹¹ „Bažnyčios kalbos dalykai“, in: *Žinyčia*, Tilžė, 1900, Nr. 2, p. 82.

bažnyčiose „**bent kas nors būtų lenkiškai**“, lyg tarytum be to katalikas negali būti išganytas“¹². Apibendrinant pasakyta, kad Žemaičių vyskupai nėra nei „litvomanai“, nei „lenkomanai“, kadangi jų rūpestis yra visus valdyti taip, jog visi būtų ramybėje, visi galėtų bažnyčioje atsigauti girdėdami savo kalbą. Tad tegul kai kurie kunigai negalvoja, jog tik lietuvių kalbos negalima įvesti, bet negalima ir lenkų, kur jau yra lietuvių kalba.

Žinyčios 1901 m. Nr. 3 paskelbtame straipsnyje „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“ išvardytos Vilniaus vyskupijos lietuviškos parapijos, kuriose pridėtinėse pamaldose nėra lietuvių kalbos: Gelvonai, Gegužinė, Širvintos, Kernavė, Sudervė, Maišiagala, Nemenčinė, Verkiai arba Kalvarija, Giedraičiai, Videniškiai, Šešuoliai, Karvys, Semeliškės, Žiezmariai, Kalviai, Užuguostis, Rudininkai, Vija, Rykantai, Merkinė, Pivašiūnai, Graužiškiai, Salos, Geranainys, Adutiškis, Kamojys, Lentupis, Mielagėnai, Strūnaitis, Karkaziškė, Pavoverė, Kaltanėnai, Kliukščionys, Žaludkas, Liackas, Ščiutinas, Trakeliai, Benekainys, Asava, Ikaznė, Ežerai, Goža, Rosė, Druskininkai. Lietuviškus giedojimus ir pamokslus dar reikėtų įvesti šiose parapijose: Kazokiškių, Kietaviškių, Rodūnės, Nočios, Eišiškių, Punios, Dubingių, Nedzingės, Kuktiškių¹³. Iš šio parapijų sąrašo galime spręsti apie lietuvių kalbos poreikio pridėtinėse pamaldose arealą Vilniaus vyskupijoje.

Pasaulietinei (liberaliosios) krypties spaudai atstovavo *Varpas* ir *Ūkininkas*. 1896 m. Petro Matulaičio korespondencijoje „Iš Dzukijos“ *Varpe* rašyta, kad lietuviškos idėjos viena iš varomųjų jėgų buvo „reikalavimas įvedimo lietuviškos kalbos bažnyčiose“. Kol nebuvo tautiško susipratimo, lenkų kalbos vartojimas bažnyčiose buvo pakenčiamas. Prasidėjus tautiniam atgimimui, Dzūkijoje „lietuviai pradeda reikalauti tiesų – sugražinimo bažnyčioj jų prigimtos kalbos, ir tie reikalavimai taip yra energiška statomi, su tokiu taktu varomi, kad prisieina tik stebėtis, kaip tautiškas susipratimas tarpo Dzukų smarkiai platinasi“¹⁴. Toliau korespondencijoje aprašytas tarp lenkų ir lietuvių kilęs konfliktas dėl pridėtinių pamaldų kalbos Lazdijų bažnyčioje, perėjęs iki muštynių.

Tas pats Matulaitis korespondenciją iš Dzūkijos *Varpe* paskelbė ir 1897 m. Čia rašyta apie atsiliepimus į jo ankstesnę publikaciją, kur kalbėta apie įvykius Lazdijų bažnyčioje. Anot autoriaus, Lazdijų lietuvių kova už savo teises apskriejo visą Suvalkų guberniją. Lietuviai visur gyrė dzūkus „už jų

¹² *Ibid.*, p. 83.

¹³ „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“, in: *Žinyčia*, Tilžė, 1901, Nr. 3, p. 55–60.

¹⁴ [Petras Matulaitis] Žm-tis, „Iš Dzukijos“, in: *Varpas*, Tilžė, 1896, Nr. 7, p. 103.

tiesų reikalavimą ir energišką pasipriešinimą lenkams“. Kitaip atsiliepė lenkai: „[K]aip tai galima guiti lenkišką kalbą, kuri turėjo per tiek laiko civiliškas tiesas Lazdijų bažnyčioj? kaip tai galima mindžioti tradiciją? teip elgtis, tai vis vien, ką gelbėti maskolius įvedime į bažnyčias maskoliškos kalbos“¹⁵. Toliau aptartas lenkiško laikraščio *Przegląd Wszepocholski* straipsnis apie įvykius Lazdijų bažnyčioje. Lenkiško straipsnio autorius, be kita ko, kaltintas faktų iškraipymu.

1900 m. korespondencijoje „Iš Dzukijos“¹⁶ rašyta apie Seinų vyskupo Antano Baranausko nurodymą, kad sekmadieniais ir šventadieniais prieš pamokslą lietuviškose parapijose būtų skaitoma evangelija lenkų kalba. Anot korespondencijos autoriaus, jei lietuviškose parapijose reikia skaityti lenkišką evangeliją, tai vyskupas turėtų duoti nurodymą lenkiškose parapijose prieš pamokslą skaityti evangeliją lietuvių kalba. Vysk. Baranauskas netgi lygintas su Seinų vyskupu Pawełu Straszyńskiu, kuris buvo priešiškas lietuviams.

1902 m. *Varpe* buvo paskelbtas straipsnis „Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas agyjimas“¹⁷, kur rašyta apie lietuvių padėtį Vilniaus vyskupijos parapijose. Duomenys pateikti iš Trakų ir Giedraičių dekanatų. Pirmiausia aprašytos Trakų dekanato parapijos. Pasakojimas pradėtas nuo susidariusios padėties jau minėtoje Kalvių parapijoje. Žaslių bažnyčioje pamokslai vieną sekmadienį sakomi lietuviškai, kitą – lenkiškai. 1899 m. įvesti lietuviški giedojimai. Žiežmarių bažnyčioje 1901 m. vikaras lietuvis pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus, tik jie sakyti devintą valandą, kai bažnyčioje būna mažai žmonių, o lenkiški pamokslai sakomi po sumos, kai susirenka daugiau žmonių. Kaišiadorių parapijoje galima susikalbėti lietuvių kalba, bet ji niekinama kaip „prasčiokų, mužikų kalba“. Darsūniškio parapijoje prie kunigo Jotauto viskas buvo atliekama lietuviškai, o 1894 m. atkėlus sulenkėjusį lietuvių kunigą Juozapavičių, jis „daugiausiai griebiasi už lenkiškos kalbos, nors pamokslus šaip-teip pasako da lietuviškai“. Užuguosčio bažnyčioje giedama lietuviškai. Senujų Trakų ir Naujųjų Trakų parapijos priskiriamos prie lenkiškų parapijų, kur „lietuviška kalba visai išmirusi esanti“. Semeliškių parapijoje žmonės gerai kalbėjo lietuviškai. Kazokiškio parapijoje turi būti įvesti lietuviški pamokslai ir giedojimai, nes ten yra

¹⁵ [Petras Matulaitis] Žmogutis, „Dzukija“, in: *Varpas*, Tilžė, 1897, Nr. 2, p. 31.

¹⁶ [Juozas Garmus?] Sakalas, „Iš Dzukijos“, in: *Varpas*, Tilžė, 1900, Nr. 6, p. 70.

¹⁷ K-as, „Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas agyjimas“, in: *Varpas*, Tilžė, 1902, Nr. 6, p. 129–137.

daug lietuvių. Toliau rašyta apie Giedraičių dekanato parapijas. Gelvonų parapijoje apeigos vyksta lietuvių kalba. Korespondencijos autorius rašo, kad Gelvonų popas išmokęs lietuviškai, visai lietuviams gerinasi, lietuviškai juos kalbina, vaikus į cerkvę stengiasi patraukti. Videniškių parapijos klebonas niekina lietuvių kalbą. Širvintų parapijoje panaikinti lietuviški pamokslai. Šešuolių parapijoje pamokslai sakomi lenkiškai ir lietuviškai, rožančius giedamas lietuviškai. Molėtų parapijoje klebonas sakydamas lietuviškus pamokslus primaišąs daug nelietuviškų žodžių, vargonininkas giedas lenkiškai. Bagaslaviškio parapija yra lietuviška. Giedraičių parapijoje lietuviškai kalbama prastai.

Kitame liberalios krypties laikraštyje *Ūkininkas* taip pat rašyta apie konfliktus dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose. Tai daugiausia korespondencijos iš konkrečių parapijų, platesnių straipsnių yra nedaug. Vienas iš tokių pavadintas „Seinai“, kuriame kalbėta apie Seinų vyskupą Antaną Baranauską. Čia suformuluoti uždaviniai, kuriuos turėjo atlikti naujai paskirtas vyskupas: „1) Ištaisymo visų nuklydimų, įleistų į vyskupystę jo pranokėjų; 2) išblaškymo tamsybės miglų, kurias įvedė netikę kapitulos sąnariai, netekus vyskupo; 3) įvedimo lietuviškos kalbos į seminariją; 4) ir apskritai geros ir naudingos įtekmės ant visų Seinų vyskupystės kunigų ir lietuvių“¹⁸. Taip pat šiame straipsnyje pažymėta, kad vyksta kovos tarp lietuvių ir lenkų dėl pamaldų kalbos Liubavo, Alytaus, Rumbonių, Simno, Lazdijų, Metelių, Seirijų ir kitose bažnyčiose¹⁹.

1899 m. straipsnyje „Kokia kalba vartojama Vilniaus vyskupystės bažnyčiose?“²⁰ rašyta apie kalbų pasiskirstymą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Švenčionių dekanate buvo 15 parapijų, iš kurių 4 bažnyčiose vartota tik lietuvių kalba, 7 – lenkų ir lietuvių kalbos ir 4 – tik lenkų kalba. Giedraičių dekanate lietuvių kalba nevirtota nė vienoje bažnyčioje, lietuvių ir lenkų kalbos vartotos 10 bažnyčių, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių. Trakų dekanate lietuvių kalba vartota vienoje bažnyčioje, o kitoje dekanato bažnyčiose vartota lenkų kalba. Merkinės dekanate abi kalbos vartotos 14 bažnyčių, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių. Vien lenkų kalba vartota Merkinės ir Nedzingės parapijose, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių.

¹⁸ [Juozas Stankevičius] Dr-as Gelžinis, „Seinai“, in: *Ūkininkas*, Tilžė, 1898, Nr. 3, p. 41.

¹⁹ *Ibid.*, p. 42.

²⁰ „Kokia kalba vartojama Vilniaus vyskupystės bažnyčiose?“, in: *Ūkininkas*, Tilžė, 1899, Nr. 2, p. 26–27.

Spauda po spaudos draudimo lotyniškais raidėmis panaikinimo.

Šią spaudą taip pat skirstome į dvi grupes – katalikiškąją ir santykinai pavadiną pasaulietinę (liberalia). Pirmajai grupei priklauso *Nedėldienio skaitymas* (1905–1907), *Viltis* (1907–1915, prie katalikiškos spaudos priskirtina tik iš dalies)²¹, *Draugija* (1907–1914), *Šaltinis* (1906–1915), *Vienybė* (1907–1914), antrajai – *Vilniaus žinios* (1904–1909).

Daugiausia apie kalbų vartojimą pridėtinėse pamaldose rašyta *Viltyje*, čia skelbtose korespondencijose iš vietų; buvo ir keli platesnio pobūdžio straipsniai. Pagrindinis dėmesys skirtas Vilniaus vyskupijos bažnyčioms.

1908 m. rugsėjo 19 d. numeryje rašyta apie tas parapijas, kuriose gyveno daug lietuviškai kalbančių parapijiečių, bet klebonai nemokėjo lietuviškai arba mokėjo šiek tiek lietuviškai, bet buvo neigiamai nusistatę prieš lietuvius²². Tokios parapijos buvo Benekainys, Vievis, Kalviai, Strūnaitis, Gervėčiai (bažnyčioje nieko lietuviškai nėra), Pivašiūnai (čia lietuviški pamokslai sakomi per atlaidus ar retkarčiais), Asava (klebonas lietuviškai supranta, bet nekalba). Kaip matome, šiose parapijose lietuvių kalbos vartojimas pamaldose nustumtas į antrą planą, suteikiant pirmenybę lenkų kalbai, nors nemažą parapijiečių dalį sudarė lietuviai.

1908 m. spalio 5 d. numeryje išvardytos kitos Vilniaus vyskupijos parapijos, nei anksčiau pristatytoje korespondencijoje, kur reiktų gerai lietuvių kalbą mokančio kunigo²³. Varnionių parapijoje lietuviškai kalbančių buvo apie pusė parapijiečių. Lazdūnų parapijoje, išskyrus kelis kaimus, žmonės kalbėjo lietuviškai. Prieš keliolika metų kun. Ed. Petkevičius, nors ir ne lietuvis, buvo pradėjęs evangeliją skaityti lietuviškai, retkarčiais sakyti pamokslus ir mokyti katekizmo. Tačiau apie tai išgirdusi Vilniaus vyskupijos katedros kapitula pasistengė šį kunigą iškelti. 1908 m. buvęs klebonas, nors žemaitis, jokių pamaldų lietuviškai nelaiko. Lietuviams pareikalavus lietuviško žodžio, Vyšniavo dekanas pagrasino visai atimsias kunigą, jei jie nesiliaus reikalavę. Dieveniškių parapijoje parapijiečių ne lietuvių buvo trečdalis. Tačiau Vyšniavo dekanas uždraudė pamaldas laikyti lietuviškai.

²¹ Titas Krutulys, *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2023, p. 76; autorius *Viltį* apibūdino taip: „Kalbant apie laikraštį *Viltis*, jį nuo pat pradžių siejo glaudūs ryšiai su katalikų ir demokratų spauda, tad leidinio poziciją geriausiu atveju būtų galima įvardyti kaip tautininkishką, bet kartu kompromisingę, neoriginalią“.

²² [Antanas Smetona] Keleivis, „Lietuvių padėjimas [Vilniaus vyskupijoje, Vilniaus gubernijoje]“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-09-19, p. 1–2.

²³ Žr. *Viltis*, Vilnius, 1908-10-05, p. 2.

Čia buvo statoma bažnyčia ir parapijiečiai lietuviai atsisakė aukoti, kol nebus pakeistas klebonas ir neįvestos lietuviškos pamaldos, kad ir šalia lenkiškų. Kliukščionių parapijoje trečdalis tikinčiųjų buvo lietuviai. Armoniškių parapijoje du trečdaliai parapijiečių kalbėjo lietuviškai ir net meldėsi iš lietuviškų maldaknygių. Šioje parapijoje buvo lietuviškai skaitoma evangelija ir sakomi pamokslai, bet atkeltas klebonas lenkas nustojo taip daryti. Kaulekiškių parapijoje apie trečdalis parapijiečių kalbėjo lietuviškai. Geranainių parapijoje apie 300–400 parapijiečių dar kalbėjo lietuviškai. Korespondencijoje daugiausia pateikti duomenys iš Vilniaus gubernijos Ašmenos apskrities, kur dar buvo daug parapijiečių lietuvių, tačiau jų dvasiniai poreikiai bažnyčiose gimtąja kalba nebuvo tenkinami. Patys lietuviai dar nedrąsiai kovojo už savo teises.

1908 m. Vilniaus vyskupijos administratoriaus nurodymu buvo paskirti pamokslininkai lietuvių kalba prie šių Vilniaus bažnyčių: katedros, Šv. Jonų, dominikonų Šv. Dvasios, Aušros vartų, Šv. Jokūbo, Šv. Rapolo, bernardinų, Visų Šventųjų, Šv. Petro ir Povilo ir Šv. Mikalojaus²⁴. Visai kitas dalykas, kaip šio nurodymo buvo laikomasi. 1908–1909 m. *Viltyje* buvo paskelbta straipsnių serija bendru pavadinimu „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“²⁵. Čia polemizuota su lenkiškų laikraščių publikacijomis apie lietuvių padėtį Vilniaus bažnyčiose, lietuvių kalbos padėtį atskirose Vilniaus vyskupijos parapijose (šiuo klausimu daugiausia rašyta), lenkų agitaciją, lietuvių surašymą Vilniaus bažnyčiose, lietuvių statistiką atskirose Vilniaus miesto bažnyčiose, skandalą Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčioje²⁶, lietuvių kandidatų priėmimą į Vilniaus kunigų seminariją, lietuvių nutautinimą parapijose ir kita.

²⁴ Kun. Kukta, „Vilniaus vyskupijos valdytojo įsakymas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-10-10, p. 1.

²⁵ „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-10-15, 10-19, 10-24, 10-26, 10-29, 11-05, 11-12, 11-14, 11-16, 11-30, 12-03, 12-05, 12-19, 12-21, 12-31; 1909-01-06, 01-18, 01-23, 01-25, 02-22, 03-18, 03-25, 03-29, 07-24, 08-07, 10-18.

²⁶ Po mišių Visų Šventųjų bažnyčioje pasiliko tik lietuviai ir apie 20 lenkių ir 3 lenkai vyrai. Pamokslininkas kun. Petras Kraujelis lietuviškai perskaitė evangeliją ir buvo pagiedota. Tada bažnyčioje buvusios lenkės pradėjo giedoti kažkokią lenkišką giesmę. Lietuviai nutilo ir leido lenkėms giedoti. Nutilus giedojimui, pamokslininkas ėmė sakyti pamokslą lietuviškai. Netrukus lenkės vėl pradėjo giedoti. Pamokslininkas lenkiškai kreipėsi į giedotojas prašydamas Kristaus vardu gerbti šventą vietą ir nedaryti netvarkos. Kol kunigas kalbėjo lenkiškai, giedotojos tylėjo, pradėjus vėl lietuviškai kalbėti, lenkės ir vėl pradėjo giedoti. Nežiūrint į giedojimą, pamokslininkas sakė pamokslą. Pamokslo pabaigą visi lietuviai išklaušė suklaupę. Zakristijoje ir koridoriuose buvo agituojama visai kitų parapijų žmonių ir grasinama, jeigu kitą kartą bus sakomas lietuviškas pamokslas, tai pamokslininkui bus praskelta galva arba apmėtytas kiaušiniiais. Lietuviai laikėsi ramiai (žr. *Viltis*, Vilnius, 1908-10-29, p. 1).

Be Vilniaus vyskupijos pamaldų tvarkos, buvo rašyta ir apie pamaldų tvarką Kaune. Kauno miesto parapijų pamaldos vyko taip: 6 val. mišios su lietuvišku pamokslu, 11 val. suma su lenkišku pamokslu. Kokia kalba buvo sakomas pamokslas, tokia kalba buvo ir giedama. Tačiau lenkai ėmė ardyti tvarką. Pirmąjį advento sekmadienį lietuviams užgiedojus lietuviškai, lenkai ėmė kliudyti giesmininkams, juos stumdyti, juoktis, pravardžiuoti. Lietuviai bandė įspėti lenkus, kad jie pasiskųsį klebonui. Į tai lenkai atsakė: „Dešimtis jūsų žodžių, pasakytų klebonui, tiek tesvers, kiek mūsų vienas“²⁷. Antrą advento sekmadienį lenkai vėl ėmė kabinėtis prie lietuvių, kad jie esą bažnyčioje darą netvarką. Korespondencijos autorius pažymėjo, kad 6 val. lietuviams yra per ankstyva, nes dauguma lietuvių turi ateiti iš tolimų kaimų. Tiesa, katedroje pamokslai lietuvių kalba sakomi po visų pamaldų, tačiau juos sako ne kunigai, o seminarijos klierikai. Lietuviai reikalauja, kad pamokslai jiems būtų sakomi prieš sumą, o lenkams po sumos. Kauno katedroje 1910 m. per 40 valandų pamaldas visas tris dienas buvo sakomi lietuviški pamokslai²⁸, ir visas tas dienas buvo gausiai prisirinkę žmonių. Dėl to korespondencijos autorius pažymėjo: „Kad sekmadienį atsirado daug lietuvių pamokslo klausytojų – nestebina; stebina, kad pirmadienį ir ypač antradienį – darbo dienose didelė mūsų katedra buvo pilna atydziai pamokslo klausančių. Taip-gi pasirodė, kad Lietuvoje vis delto esama lietuvių ir nemaža, nors mūsų kultūrageriai ir nori kalbėti dvasiškai vyriausybei, kad jų nesą“²⁹.

Kun. Juozas Tumas 1910 m. lapkričio 24 d. *Viltyje* rašė, kokiose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo panaikinta lietuvių kalba³⁰: Jonišio bažnyčioje panaikinti lietuviški giedojimai, Sužionių bažnyčioje panaikintos pridėtinės pamaldos lietuvių kalba, Gervėčių bažnyčioje nutrauktas lietuviškų poterių skaitymas, Dysnos bažnyčioje nustota skaityti evangeliją lietuviškai ir kartais sakyti pamokslus lietuvių kalba, Inturkės bažnyčioje nustota sakyti lietuviškus pamokslus; iš dalies lietuvių kalba panaikinta Kaišiadoryse, Varanave, Gelvonuose; Vilniaus gimnazijose nedėstoma tikyba lietuvių kalba.

1911 m. spalio 9 d. *Viltyje* buvo paskelbtas straipsnis „Lenkystė Kauno gubernijoje“³¹. Anot straipsnio, kai kam atrodo, kad Kauno gubernijoje

²⁷ Skardupis, „Kaunas. Nauja lenkų netvarka“, in: *Viltis*, Vilnius, 1909-12-13, p. 3.

²⁸ Žemkalnis, „Kaunas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1910-03-07, p. 3.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Juozas Tumas, „Kame bažnyčiose lietuvių kalba panaikinta“, in: *Viltis*, Vilnius, 1910-11-24, p. 1.

³¹ Pelicanas, „Lenkystė Kauno gubernijoje“, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-10-09, p. 1.

viešpatauja kuo geriausia tvarka, lietuviybė tvirta, lenkystės visai nėra ar viešai nerodoma arba neturi pasisekimo, nėra palaikymo. Tačiau tikrovėje buvo šiek tiek kitaip. Kauno katedroje kunigai lietuviai kasdien turi giedoti lenkiškas giesmes, sekmadieniais ir šventadieniais per sumą sakomi lenkiški pamokslai. Karmėlavoje dėl konfliktų net buvo uždaryta bažnyčia ir lietuviams sumažintas pamaldų skaičius. Žemiuose du kunigai lenkai „puikiai moka lenkystei tarnauti ir migdyti lietuvius“. Kėdainiuose vienoje bažnyčioje lietuviybės jau seniai nėra, o kitoj baigiama naikinti. Čekiškėje įvesti lenkiški pamokslai kiekvieną sekmadienį, šventadieniais ir kas ketvirtą sekmadienį bei šventadienį. Skaruliuose nuo 1911 m. per atlaidus nesakomi lietuviški pamokslai. Paželvėje lenkiškų pamaldų pareikalauta su tokiu triukšmu, kad garsas pasiekė Rusijos ministrą pirmininką Piotrą Stolypiną. Panevėžyje lenkai taip pat reikalauja plačių teisių. Ir tai dar ne visi pavyzdžiai.

Lietuviams Vilniuje buvo skirta tik Šv. Mikalojaus bažnyčia, kuri negalėjo sutalpinti visų norinčių. Dar Vilniaus katedroje buvo įvesti lietuviški pamokslai. Apie reikalingumą lietuvių kalbos kitose Vilniaus bažnyčiose *Viltis* korespondentas Antanas Smetona 1911 m. lapkričio 6 d. rašė:

Išsikalbėjus su Vilniaus kunigais, pasirodo, kad lietuvių nemaža po visas Vilniaus parapijas; klausydami išpažinties, lankydami kalendos laiku, jie dažnai su lietuviais susiduria, taigi gali turėti tikrą nuomonę. Ir ta lietuvių daugybė, eidami į bažnyčią, kur jiems arčiau ir parankiau, nei vieno žodelio neišgirsta savo prigimta kalba. Kuomet šv. Mikalojuje skaitoma visuomet ir lenkų kalba evangelija, kitose bažnyčiose (išskyrus katedrą) lietuviškai nei evangelijos neskaityto. Taigi čia nelygybė aiški ir ji, rodos, reikėtų pašalinti.³²

Polemizuodamas su lenkų spauda Smetona 1912 m. vasario 10 d. rašė:

Didžiausius lietuvių-lenkų nesutikimų kaltininkus mato lenkų laikraščiai lietuvių kuniguose. Jie, girdi, norį sulietuvinti visą Vilniaus vyskupiją, siekią per nenorą įsprausti lietuvių kalbą tiems, kurie jos visai nesuprantą, kurstą miniose neapykantą lenkams, sprausite spraudžią lietuvių kalbą taip, kad net patys lietuviai dėl tokių „litvomanų“ užsiuolimų imą nebekešti savo tėvų kalbos ir išsiginą jos, imą nebekešti ir lietuvių kunigų, kad tik viskas taptų vėl ramu parapijoje.³³

³² [Antanas Smetona] Ab, „Sustiprintoji lenkybės apsauga“, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-11-06, p. 1.

³³ [Antanas Smetona] V-is, „Lietuvių telegrama Šv. Tėvui ir lenkų endekų ordeno balsas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1912-02-10, p. 1.

1912 m. liepos 20 d. numeryje buvo išspausdintas straipsnis „Lenkininkai nesiliauna“³⁴. Čia pirmiausia atkreiptas dėmesys į padėtį Rodūnios dekanate. Dekanas kun. Gintautas pasirūpino, kad iš dekanato bažnyčių būtų pašalinta lietuvių kalba. Matydamas, kad kunigai lietuviai kartais paprieštarauja jo vykdytai lietuvių nutautinimo politikai, jis pasirūpino, kad tokie kunigai būtų iškelti už dekanato ribų, o atkeltieji kunigai netrukdytų lenkinimo darbų. Eišiškių parapijoje, kurioje klebonavo kun. Gintautas, buvo aktyviai vykdomas lenkinimas. Kita parapija – Švenčionių, kuri lenkų šalininkų laikyta lenkiška. Tačiau parapijiečių registracija pagal tautybes parodė, kad Švenčionių parapijoje lenkų buvo mažiau nei trečdalis. Tad norint vykdyti parapijoje lenkinimo darbą, buvo nutarta iškelti kunigus lietuvius ir atkelti tuos, kurie galėtų vykdyti parapijos lietuvių nutautinimo darbą.

Viltyje dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose daugiausia buvo informuojama apie padėtį Vilniaus mieste ir Vilniaus vyskupijos parapijose. Keli tekstai buvo apie Žemaičių (Telšių) vyskupiją, visai nebuvo informacijos apie Seinų (Augustavo) vyskupiją. Daugumoje korespondencijų lietuviai pavaizduoti kaip kovojantys su lenkais už savo gimtosios kalbos įvedimą pridėtinėse pamaldose, o lenkai kaip jiems trukdantys ar siekiantys nieko nekeisti. Kitaip tariant, vaizduotas dviejų nacionalizmų susidūrimas. Kai kuriuose tekstuose parodytos Vilniaus vyskupijos vyresnybės nuostatos, kurios buvo palankesnės lenkams, tačiau buvo atsižvelgiama ir į lietuvių poreikius.

Žurnale *Draugija* Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas publikavo savo rengtas apžvalgas „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, kuriose, be kitų dalykų, rašė ir apie bažnytinę padėtį Lietuvoje. 1907 m. Nr. 7 pažymėta, kad lenkai pasisako už lietuvių ir baltarusių polonizaciją. Beveik kiekviename laikraščio *Dziennik Wileński* numeryje buvo kurstoma prieš lietuvių kalbą Vilniaus vyskupijos Jonišio, Maišiagalos, Butrimonių Varanavo, Asavos, Gelvonų ir kt. bažnyčiose³⁵. 1907 m. Nr. 11 rašyta, kad Seinų (Augustavo) vyskupijoje ne vienoje parapijoje kilo nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų dėl pamaldų kalbos. Anot apžvalgos autoriaus, puikų atsakymą davė lenkas kun. dr. Vladislovas Namiotko. Atsakymas nepatikęs lenkams, ką liudija laikraštje *Przeгляд katolicki* paskelbtas straipsnis³⁶. 1908 m. Nr. 14 rašyta

³⁴ „Lenkininkai nesiliauna“, in: *Viltis*, Vilnius, 1912-07-20, p. 1.

³⁵ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 7, p. 268.

³⁶ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 11, p. 323.

apie Kauno lietuvių paduotą prašymą Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupui dėl lenkų ir lietuvių kalbų sulyginimo pridėtinėse pamaldose Kauno katedroje ir parapijinėje Švč. Trejybės bažnyčioje. Atsakymą į prašymą pateikė kun. Borovskis (neaišku, kuris), išspausdinęs laikraštyje *Kurjer litewski* platų straipsnį. Apie kun. Borovskio atsakymą apžvalgos autorius rašo:

Mes labai dėkingi kun. Borowski'ui, kad jis teikėsi viešai prabilti apie sulyginimą lenkiškos ir lietuviškos kalbos Kauno bažnyčiose. Tas klausimas, mūsų nuomone, labai svarbus ir reikalaujantis teisingo išrišimo. Bet, dėja, tikro kelio, kaip prie to išrišimo priėti kun. B. nenurodė. Anaip tol – visi jo protavimai, taip pritaikinti, kad juos beskaitant nenorom skverbiasi mintis, jog kun. B-skio čia norėta dvasišką valdžią suklaidinti ir prie neteisingo to klausimo išrišimo pastumėti.³⁷

Vilniaus vyskupijos administratoriaus prelato Kazimiero Michalkevičiaus nurodymą tris dienas registruoti Vilniaus bažnyčiose lietuvius, klausančius lietuviškų pamokslų, Dambrauskas savo apžvalgoje įvertino taip: „Jo parėdymas aiškiai parodo, jog jis turi tikrą norą lietuvių teisingus reikalavimus teisingu keliu sužinoti, ir juos teisingai užganėdinti“³⁸. Reikėjo paneigti ir lenkų autorių prasimanymus, kai kun. Kazimierz Majewski laikraštyje *Przegląd Katolicki* 1909 m. Nr. 21, kaltindamas lietuvius parašė, kad lyg ir Vilniuje registruojant lietuvius, iš Žemaitijos lietuviškų parapijų buvo atsiųsti pilni vagonai asmenų, turinčių atstovauti nuolatiniam Vilniaus gyventojams³⁹. Prelato Michalkevičiaus inicijuoto tyrimo metu buvo nustatyta, kad Vilniuje buvo 2000 lietuvių katalikų, o lenkų – 95 000. Tad 5000 lenkų tenka viena bažnyčia. Todėl lietuviams pakanka vienos Šv. Mikalojaus bažnyčios, o kitose bažnyčiose lietuvių kalba nereikalinga. Aktyvesni lietuviai padavė protestą Vilniaus vyskupijos administratoriui, o tekstą paskelbė laikraštyje *Vilenskij vestnik*. Šis žingsnis sukėlė aštrią reakciją lenkiškuose laikraščiuose⁴⁰. Apžvalgos autorius nurodo, kad jeigu bažnyčioje susirenka nuo 100 iki 800 pamokslų klausytojų, tai pamokslus reikia sakyti, nes klausančiųjų pakanka. Apžvalgoje buvo pateiktas pavyzdys, kaip pamokslų ir

³⁷ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 14, p. 203

³⁸ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1908, Nr. 22, p. 189.

³⁹ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 30, p. 224–225.

⁴⁰ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 25, p. 65.

giedojimų klausimas yra sutvarkytas Prahos bažnyčiose. Ten čekams ir vokiečiams yra paskirtos atskiros valandos. Tad taip reikėtų sutvarkyti ir Vilniuje. Kitoje apžvalgoje buvo atkreiptas dėmesys į giedojimų tvarką: „Tas sutvarkymas turi remties ne ant „įvykusių faktų“, ne ant to, kaip seniau buvo, bet ant to, kaip pagal teisybę dabar turėtų būti. Teisybės gi reikalavimas tame dalyke aiškus ir neabejotinas: ten kur randas žmonių lietuviškai kalbančių, reikėtų, kad būtų netik lietuviški pamokslai, bet ir lietuviški giedojimai“⁴¹. 1909 m. Nr. 36 Dambrauskas polemizavo su savaitraštyje *Tygodnik Suwalski* paskelbtais straipsniais. Čia nurodyta, kad lenkų publicistai, kovodami prieš lietuvių kalbą bažnyčiose, ieško paramos pasauliečių inteligentų tarpe galvodami, jog tie inteligentai, būdami nepalankūs Bažnyčiai, leis lenkams bažnyčiose daryti ką nori. Tačiau ir pasauliečiai inteligentai pradėjo suprasti Bažnyčios svarbą tautiniuose reikaluose⁴². Lenkų spauda pasisakė, kad mišrioje parapijose būtų ne tik kunigas lietuvis, bet ir lenkas. Dambrauskas į tokius teiginius atsakė, kad kiekvienas kunigas lietuvis moka lenkiškai ir savo pareigas atlieka ne blogiau už lenką. Bet čia buvo jau kiti dalykai, nes kunigai lietuviai nevykdė parapijiečių nutautinimo veiklos⁴³.

Draugijos 1910 m. Nr. 41 buvo paskelbtas straipsnis „Musų santykiai su lenkais“⁴⁴, kur aptarta lietuvių kalbos padėtis vyskupijų bažnyčiose. Anot straipsnio autoriaus Kazimiero Šaulio, daugiausia konfliktinių situacijų buvo Vilniaus vyskupijos parapijose. Nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų pasireiškė įvairiomis formomis, pavyzdžiui, trukdyta klausyti lietuviškus pamokslus, lenkiškai giedota lietuviškų giedojimų metu, kunigai nemokėjo lietuviškai, niekino lietuvių kalbą ir kt. Kalbinė padėtis pristatyta šiose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose: Alovės, Vilniaus miesto, Eišiškių, Asavos, Merkinės, Kernavės, Kalvių, Pivašiūnų, Giedraičių, Žaslių, Paparčių, Kazokiškių, Lentupio, Kietaviškių, Daugų, Dubingių, Aukštadvario, Valkininkų, Benekainių. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje buvo išskirtos šios parapijos: Žeimių, Karmėlavos, Josvainių, Kėdainių, Kulvos, Bukonių ir Čekiškės. Iš Seinų (Augustavo) vyskupijos paminėtos šios parapijos: Berznyko,

⁴¹ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 27, p. 257.

⁴² [Kazimieras Šaulys, Adomas Jakštas] K. Š. ir A. J., „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 36, p. 393.

⁴³ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 51, p. 271.

⁴⁴ [Kazimieras Šaulys] K. Š., „Musų santykiai su lenkais“, in: *Draugija*, Kaunas, 1910, Nr. 41, p. 59–73.

Kalvarijos, Seinų, Vištyčio. Straipsnio pabaigoje aptarti nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų Jungtinių Amerikos Valstijų bažnyčiose.

Dambrauskas straipsnyje „Teisybė ir kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose“, remdamasis *Vilties* korespondencija dėl lenkų kalbos įvedimo Čekiškės bažnyčioje Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, aptarė lenkų kalbos teises Lietuvos bažnyčiose⁴⁵. Plačiau nekalbėsime apie straipsnio autoriaus teisinius išvedžiojimus apie Čekiškės parapijiečių lenkų teisę bažnyčioje įvesti lenkų kalbą, tik pateiksime vieną citatą, apskritai atskleidžiančią jo nuostatą bažnyčiose vartojamos kalbos atžvilgiu:

Lietuvos teisė bažnytiniame kalbų klausime yra taip pat reališka ir neabejotina, kaip ir parapijiečių bei kunigų. Nes kaip Lenkija tur teisę, kad jos bažnyčiose skambėtų vien lenkiška kalba, kaip Vokietija ar Francija tur teisę turėti pridedamas pamaldas vien vokiška arba francuziška kalba, taip pat ir Lietuva turi pilną ir neužginčytiną teisę savose bažnyčiose girdėti vien lietuviškąją kalbą, Ar tai kam patinka ar ne, viešpataujanti Lietuvos bažnyčiose kalba privalo būti ne lenkiška, bet lietuviška. Lenkiška palaikytina tiktai ten, kur ji būtina reikalinga, kaip antai didesniuose Lietuvos miestuose, kur yra nemaž tikrų lenkų, arba kur sulenkėjusi liaudis nesupranta lietuviškai. Provincijoje gi, kas per ilgesnį laiką terp lietuvių gyvena, privalo mokėti lietuviškai ir netur teisės reikalauti lenkų kalbos bažnyčiose. Jei kas to reikalauja, tai toks reikalavimas yra taip pat keistas ir neracionališkas, kaip keistas ir neracionališkas būtų apsigyvenusių Lenkijoje lietuvių būrelio užsispyrimas įvesti lietuvišką kalbą į vietines lenkų bažnyčias. Tatai reikalavimas lenkiškų pamokslų ir pamaldų Lietuvoje, mūsų nuomone, yra stačiai identiškas su reikalavimu, idant mes lietuviai pripažintume savo kraštą Lenkijos provincija.⁴⁶

Straipsnio autorius teigė, kad jeigu lenkų kalba būtų įvesta tokiose parapijose kaip Čekiškės, tai būtų pažeistos „trejopos svetimos teisės“: 1) vietinių lietuvių teisės, 2) vietinių kunigų teisės, 3) mūsų krašto teisės ir 4) pačios Bažnyčios teisės⁴⁷. Jeigu Bažnyčia palaikytų lenkų pretenzijas, tai lietuviams duotų progą manyti, kad ji nenori pripažinti: 1) Lietuvos kaip atskiros, savarankiškos etnografinės srities teisių, 2) lietuvių kalbos, kaip toje srityje vyraujančios, teisių ir 3) tos srities nepriklausymo nuo Lenkijos⁴⁸.

Draugijos 1911 m. Nr. 60 buvo išspausdintas straipsnis „Kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose ir Vilniaus „Sajunga““. Straipsnio autorius Antanas

⁴⁵ Adomas Jakštas, „Teisybė ir kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 33, p. 25–43.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 38.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 39.

Alekna kalbėdamas apie lenkų pastangas lenkinti mišrias parapijas rašė, kad lenkai kelia triukšmą aplenkėjusiose parapijose reikalaudami lenkiškų pamaldų, rašo prašymus dvasinei vyresnybei, siunčia delegacijas pas vyskupus, bažnyčiose kelia riaušes, neleidžia lietuviams giedoti, klausyti lietuviškų pamokslų ir t. t.⁴⁹ Šiame straipsnyje svarbu tai, kad buvo nurodyti principai, kuriais vadovavosi Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupas Gasparas Cirtautas dėl kalbų vartojimo parapijose:

- 1) Lietuva, kaip atskira etnografiška sritis, netur jokių ypatingų teisių bažnyčioje. Teises tegal turėt vien atskiros parapijiečių tautinės grupės. Per tatai Lietuvoje nėra viešpataujančios kalbos, kuri galėtu turėti didesnes teises už kitas kalbas. Įvairių tautinių grupių kalbos turi bažnyčioje absoliutiškai lygias teises.
- 2) Kiekviena iš tų tautinių grupių parapijos bažnyčioje privalo turėt pamokslus ir pamaldas savąja kalba.
- 3) Pamaldų tvarka pagal kalbas tegalima nustatyti vien pagal statistikos žinių.
- 4) Tos žinios gaunama klausiant asmeniškai kiekvieną parapijietį, kokia kalba jis nori kad but laikomos pridėdamosios pamaldos, ir teisingai užrašant jo asmenišką atsakymą.
- 5) Kitų normuojančių principų tame dalyke negali buti.
- 6) Ne Bažnyčios dalykas kištis į tautines kovas. Ji neprivalo tarnauti nei lenkiškiems nei lietuviškiems tautiniems siekiniams.⁵⁰

Lietuvių kalbos klausimas Vilniaus vyskupijos bažnyčiose plačiau ėmė reikštis po 1904 m., kai lietuviai, įgavę daugiau drąsos, pradėjo reikalauti sau teisių pridėtinėse pamaldose. Vilniaus vyskupas Eduardas von Roppas stengėsi teisingai išspręsti problemą, bet į tai priešiskai žiūrėjo Vilniaus kapitula, priešindamasi lietuvių kalbos įvedimui ir vien lietuviškose parapijose. Apie vyskupijos administratoriaus Michalkevičiaus situaciją rašyta:

Jis supranta iš karto, jog pirmiausiu išrišimo reikalaujančiu klausimu – yra praplatinimas lietuvių kalbos teisių bažnyčioje, ir mato visą to klausimo sunkybę. Tai beveik neatmezgamas mazgas. Po teisybei reiktu lietuviams šis tas duoti, bet ką pasakys lenkai – tokie skaitlingi ir galingi, – ne tik Vilniuj, bet ir pačiam Ryme! Čia visas keblumas.⁵¹

Kun. Antano Alekno redaguotame laikraštyje *Vienybė* buvo publikuota keletas korespondencijų apie kalbų vartojimą bažnyčiose. 1908 m. Nr. 44

⁴⁹ [Antanas Alekna] Kuronietis, „Kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose ir Vilniaus „Sajunga“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 60, p. 386.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 390–391.

⁵¹ Adomas Jakštas, „Faktai ir principai“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 49, p. 65–66.

rašyta apie 1908 m. spalio 19 d. Vilniaus bažnyčiose sakytus pamokslus ir registruotus jų klausytojus. Apie tuos pamokslus lydėjusią nuotaiką korespondencijos autorius rašė:

Tą pačią devintą valandą rytą dešimtis pamokslininkų, pirma atlaikiusių šv. Mišias, lietuviškai paskelbė Dievo žodį. Įspūdį tai padarė į klausytojus didelį: susigraudeno patįs kalbėtojai, susigraudeno ir jų klausytojai. Devinta valanda ryto – tai laikas baisiai nepatogus lietuviams: vargšai tarnai, ypač tarnai, veik negali iš namų išeiti, nes kaip tik tuo laiku visų didžiausia ruoša.⁵²

Kitoje laikraščio korespondencijoje nurodyta, kad kai Vilniaus bažnyčiose buvo sakomi lietuviški pamokslai, lietuviai labai gražiai giedoję⁵³. Dar vėlesnėje korespondencijoje pažymėta, kad ne visose bažnyčiose pamokslai ir giedojimai vyko sklandžiai. Visų Šventųjų bažnyčioje lietuviams užgiedojus „O Dieve Tėve“, lenkai pradėjo giedoti lenkiškai ir toliau lietuviams trukdė giedoti. 1908 m. lapkričio 20 d. pas Vilniaus vyskupijos administratorių vyko Trakų apskrities bajorų ir klebonų susirinkimas, kurio metu daugiausia kalbėta apie kalbų padėtį Trakų apskrities bažnyčiose. Po ilgų ginčų buvo nutarta sudaryti komisiją iš bajorų ir kunigų, kuri parengtų taisykles, kaip suskaičiuoti, kiek lietuviškai ir lenkiškai kalbančių tikinčiųjų yra kiekvienoje Trakų apskrities parapijoje ir kitose Vilniaus vyskupijos parapijose⁵⁴. Vėlesniuose *Vienybės* numeriuose apie lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose neberašyta.

Pora metų leistuose *Nedėldienio skaitymuose* straipsnių apie lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose nepavyko aptikti. Seinuose spausdintame savaitraštyje *Šaltinis* buvo publikuotos korespondencijos apie konfliktus dėl pridėtinių pamaldų kalbos atskirose Seinų (Augustavo) vyskupijos parapijose, tačiau bendresnio pobūdžio ar probleminių straipsnių šia tema nepublikuota.

Santykiškai pasaulietinei (liberaliai) lietuviškos spaudos kryptčiai priskyrėme laikraštį *Vilniaus žinios*. Jame analizuojama tema tekstų buvo paskelbta nedaug. 1905 m. kovo 8 d. rašyta, kad daugumoje Vilniaus vyskupijos parapijų neleidžiama lietuviškai giedoti, nesakomi lietuviški pamokslai. Taip yra dėl to, kad dekanai vyskupijos vyresnybei pateikia netikslią informaciją, jog jų dekanatuose visi supranta lenkiškai, lietuvių visai nebelikę, todėl kai kurių kunigų sakomi lietuviški pamokslai ir giedojimai esą nereikalingi ir netgi pavojingi. Tokiems pranešimams pritardavo kapitulos prelatai

⁵² „Vilnius“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 44, p. 697.

⁵³ „Lietuviški pamokslai Vilniaus bažnyčiose“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 45, p. 715.

⁵⁴ „Vilnius“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 49, p. 777–778.

ir kanauninkai. Todėl vyskupas Stefanus Zwierowiczius lietuvių prašymus atmesdavo ir į lietuviškas parapijas siųsdavo lietuviškai nemokančius kunigus. Toliau straipsnyje pateikiamas 28 parapijų sąrašas, kuriose lietuviai sudaro gyventojų daugumą, o lietuvių kalba ignoruojama⁵⁵. 1905 m. rugsėjo 10 d. korespondencijos autorius pastebėjo, kad Vilniuje lietuviams yra per mažai vienos bažnyčios. Lietuviškos pamaldos turėtų vykti Šv. Rapolo, misionierių, bernardinų ir kitose bažnyčiose, ir pateiktas siūlymas: „Gera pamastęs, bet tiktai lietuviai teip-pat neprivalo toli vaikščioti ir ieškoti lietuviškos bažnyčios, aš visai sutinku su tuo; dėlto tai patarčiau vilniečiams-lietuviams maldauti J. E. Vilniaus R.-Katalikų Vyskupą, idant visose Vilniaus bažnyčiose greta lenkiškų pamaldų būtų ir lietuviškos“⁵⁶. Korespondencijoje „Iš Vilniaus vyskupijos“ rašyta, kad Vilniaus vyskupija tautiniu atžvilgiu yra apvertkinoje padėtyje, ypač Ašmenos ir Lydos apskrityse:

Tuodu minėtuoju pavietu permainingieji plunksnas Lietuvos vaikai jau laikė užmirusiu. Bet gyvybė buvo ir svetimais pelenais apibarstyta rusėjo. Tiktai reikėjo tą gyvybės kibirkštį gaivinti ir, degamosios medegos pridėjus, ją užlaikyti. Ta medega buvo: pamokslai gyvu žodžiu, dainos ir raštai, o užvis labiausiai – maldaknygės – šaltinėliai, katechizmai, elementoriai. Sunku, žinoma, jų buvo kur gauti; už tat ir laikomos jos buvo už didžiausią šventenybę.⁵⁷

1907 m. liepos 31 d. numeryje publikuotas straipsnis „Lietuvių skriauda Vilniaus bažnyčiose“, kur teigta, kad Vilniaus bažnyčiose, išskyrus Šv. Mikalojaus, negalima išgirsti evangelijos, pamokslų ir giedojimų lietuvių kalba. Tai lietuvius stumia nuo bažnyčios. Straipsnio autorius rašo, kad neturi nieko prieš evangeliją bei pamokslus lenkų kalba ir sutinka, kad Vilniaus bažnyčiose lenkų kalba reikalinga, nes čia gyvena daug lenkiškai kalbančių žmonių, tačiau ir lietuvių, norinčių Dievo žodį išgirsti gimtąja kalba, yra nemažai. Vilniaus vyskupijos vyresnybė vis žadanti įvesti lietuvių kalbą arba teisinasi, kad Vilniuje nėra pakankamai lietuviškai mokančių kunigų. Ir daroma išvada, kad „[š]iandien ir svietiškoji valdžia, mums svetima, ir ta taikinasi prie žmonių reikalavimų, o čion dvasiškoji valdžia, savoji – ir tai nenori užganėdinti brangiausių žmonių pageidavimų“⁵⁸. Daugiau tekstų aptariama tema *Vilniaus žiniose* nepublikuota.

⁵⁵ [Stanislovas Stakelė] Adomavietis, „Kame Vilniaus vyskupystėje ir delko lietuviai yra ištautėjimo paojuje?“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-03-08, p. 1.

⁵⁶ „Lietuviška kalba ir Vilniaus bažnyčios“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-10, p. 1.

⁵⁷ Kunigas Senelis, „Iš Vilniaus vyskupijos“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-01-23, p. 1.

⁵⁸ „Lietuvių skriauda Vilniaus bažnyčiose“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-31, p. 1.

Apibendrinimas. Visų trijų Lietuvos vyskupijų bažnyčiose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vyko konfliktai dėl pridėtinių pamaldų kalbos. Čia tarpusavyje kovojo lenkai ir lietuviai. Konfliktai prasidėdavo tada, kai lietuviai pareikalavo jiems priklausančių teisių bažnyčioje, o lenkai stengdavosi nieko nekeisti, palikti kaip buvo, t. y. kad pridėtinės pamaldos vyktų lenkų kalba. Konfliktai kartais įgaudavo ir aštrias formas. Visa tai atsispindėjo periodinėje spaudoje. Apie kalbų padėtį pridėtinėse pamaldose pradėta rašyti dar iki 1904 m., t. y. iki spaudos lotyniškais raidėmis panaikinimo, vėliau rašyta ir po jo. Tyrimo objektu buvo pasirinkti svarbiausi katalikiški ir santykinai pasaulietiniais (liberaliais) pavadinti laikraščiai. Dažniausiai tiek pirmos, tiek antros krypties spaudoje rašyta apie kalbų padėtį Vilniaus vyskupijoje, nes joje buvo daugiausia konfliktinių situacijų. Mažiau rašyta apie konfliktus Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, o mažiausia Seinų (Augustavo) vyskupijoje, nors joje būta ir kruvinių susidūrimų bažnyčiose. Tyrinėtuose tekstuose autoriai daugiausia dėmesio skyrė parodyti lietuvius kaip nuskriaustuosius, o lenkus kaip jų skriaudų kaltininkus. Rašyta apie lietuvių kalbos nevarojimo bažnyčiose priežastis – tai vyskupijos vyresnybės (ypač Vilniaus katedros kapitulos) laikysena, dvasininkų nemokėjimas lietuviškai ar lietuvių kalbą niekinimas. Iš publikuotų tekstų aiškėja, kad lietuviai buvo teisūs reikalaudami teisių savo kalbai, o lenkų reikalavimai įvesti lenkų kalbą (Čekiškės parapijos pavyzdys) buvo neteisėti. Dažniausiai lenkų naudota trukdymo ar konfliktų kėlimo taktika – tai kai bažnyčioje pamokslas sakomas ar giedojimas vyksta lietuvių kalba, pradėti giedoti lenkiškai. Be to, laikraščių publikacijose atsiskleidžia bažnyčiose vykusius nesutarimų dėl kalbų vartojimo geografija (daugiausia jų vyko Vilniaus vyskupijos parapijose), žinoma, rašyta ne apie visus susidūrimus. Publikacijų intensyvumas ir kokybė tiek iki spaudos lotyniškais raidėmis panaikinimo, tiek po jo buvo maždaug tolygūs. Apskritai bažnyčiose vykusius konfliktus dėl kalbų vartojimo galima vertinti kaip dviejų nacionalizmų susidūrimą.

CONFLICTS OVER THE LANGUAGE OF ADDITIONAL
SERVICES: THEIR REFLECTION IN THE LITHUANIAN PRESS

Summary

In the late nineteenth and early twentieth centuries, conflicts over the language of additional services occurred in the churches of all three dioceses of Lithuania. It was a struggle between the Poles and the Lithuanians. These conflicts started when the Lithuanians demanded their rights in the church, while the Poles did all they could not to change anything, to leave things as they were, i.e., to have additional services in Polish. Conflicts sometimes took sharp turns. All this was reflected in the periodical press. Articles about the situation of languages in additional services appeared before 1904, that is, before lifting of the ban on the press in Latin characters, and continued afterwards. The main Catholic and relatively secular (liberal) newspapers were chosen as the object of the study. The most frequent articles in the press of both leanings were about the language situation in the diocese of Vilnius as it was there that the highest number of conflict situations arose. Less was written about the conflicts in the diocese of Samogitia (Telšiai), and least of all about the diocese of Seinai (Augustów), although conflicts that led to bloodshed occurred in churches there. In the texts analysed, their authors focused on showing the Lithuanians as the wronged and the Poles as the perpetrators of their wrongs. The authors wrote about the reasons for not using the Lithuanian language in the churches: the attitude of the diocesan hierarchy (especially the Vilnius Cathedral Chapter), the inability of the clergy to speak Lithuanian, or the contempt for the Lithuanian language. The texts in the press make it clear that the demands of the Lithuanians to press for the rights for their language were justified, while the demands of the Poles to introduce Polish (in the case of the parish of Čekiškė) were illegal. The Poles' most common tactic to disrupt or cause conflict was to start singing in Polish when a sermon was being preached or hymns were sung in Lithuanian. In addition, newspaper publications pointed to the geography of the language-related discord in the churches (mainly in the parishes of the Vilnius diocese), but of course not all of the clashes were reported. The intensity and quality of publications were roughly equal both before and after the ban on the press in Latin characters. In general, the conflicts over the use of languages in churches can be seen as a clash of two nationalisms.

